

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
VI Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 19 квітня 2019 року)

Суми
2019

СКОПЕНКО В. В.
студент ННІ ФЕМ СумДУ
(*наук. керівник: к.і.н., доц. В. А. Нестеренко*)

РОЗПОВІДЬ ДАДАКОВОЇ (КОЗЕЛ) ЄВДОКІЇ МИХАЛІВНИ

Народилася 14.03.1928 року в селі Перемога (Холопків), Глухівського району, Сумської області. Батька звали Михайло Іванович, а матір – Серафима Дмитрівна. Вони мали трьох доньок і двох синів. До війни їх сім'я жила дуже бідно, бо в тридцяті роки була розкуркулена. Їх позбавили коня, корови й іншого господарства. Важко було прожити без землі, яку теж відібрали. Сім'я змогла вижити тільки завдяки кар'єру, де видобували камінь. Там працював батько бухгалтером. Кожного дня він приносив хліб, муку, а в кінці місяця отримував ще й гроші. Таким чином не тільки сім'я вижила, а ще старша сестра, Анастасія, перед самою війною, закінчила медичне училище, отримала професію фельдшера.

Про війну вони дізнались від батька. Хто йому сказав, вона не пам'ятає. Діти були малі, але розуміли, що трапилось щось надзвичайно трагічне. Мати плакала, батько ходив похмурий. Пам'ятає як збирались сусіди на вулиці, обговорювали новини, намагались передбачити розвиток подій. Бешкетував тільки Толік, якому було чотири роки і він зовсім не розумів, що відбувається. Вони, старші діти, розмовляли тихенько, прислухались до розмов дорослих, спостерігали за їх поведінкою, чекали якогось рішення батька, яке, як їм здавалось, врятує їх усіх, поверне їм мир і спокій. Але цього не відбулось. На третій день війни батько зібрав їх до столу і повідомив, що завтра вранці він іде на війну. Ніколи не забуде його слів. «Не перший раз німець приходить на нашу землю, і ми його гнали, як собаку, назад. Вірте, так буде і зараз. Я під німцем не залишусь». Батько був не призывний із-за хвороби і на війну пішов добровільно. Цього ж вечора він їм розказав, де в хаті найнебезпечніше місце, як і куди ховатися при обстрілах. Дуню з

Марією, просив допомагати мамі, слухатись її і берегти братиків. Вона слухала тата і розуміла, що він їх кидає, і розуміла, що не може просити його залишитись. Його рішення не обговорювались. Тому вранці вони провели батька всі разом аж за село. З ним пішли ще вісім чоловіків, і пішли вони на Суми. На все життя в очах стоїть батько з вимушеною усмішкою, з напівпустою торбинкою за плечима... А ще через неділю прийшов лист від Настуні, яка повідомляла їх, що її призвали на війну, вона вже знаходиться в шпиталі, і готуються до від'їзду на фронт. Не може передати, що вона відчувала в той час. Їй же було тільки тринадцять років, але вона чітко розуміла: їм треба вижити. Розпачі не було. Плакати собі не дозволяли. Рано вранці піднімались з Марією і йшли в поле. Працювали на рівні з дорослими. Маня намагалась їй допомогти, підтримувала і заступалась за неї.

Німці захоплювали їх село декілька разів з боями. Село переходило з рук в руки, на скільки Дуня пам'ятає, чотири рази. Під час бою вони ховались в кам'яному погребі. Там було темно і волого. Сиділи на якихось дошках. З ними були і сусіди. Під час вибухів хотілося пригорнутися до мами, або тата, хотілося відчутти захист від небезпеки, хотілося плакати. Та вона сиділа тихенько біля Мані, слухала, як мама заспокоювала братиків Яшу і Толіка, не бачила, а відчувала, як вона їх обнімала і пригортала до себе. Вона дякувала Богові, що всі живі, і просила його їх захистити. Сидячі в погребі, вони не знали, чи не згоріла їх хата, чи буде їм де жити, що робиться в селі, кого вони зустрінуть на вулиці, наших чи німців. Від таких думок душа розривалась. Під час останнього бою було багато німецьких літаків. Вибухи лунали один за одним. Половину села знищили. Загинуло багато селян. І в селі залишились німці аж на три роки... Сказати, що ці роки були важкими, це нічого не сказати. На полі залишилась картопля. Всі кинулись копати цю картоплю. Пішли і вони з Марією. Земля вже була мерзла, картопля теж. Сестри так старались, аж руки мліли. Розуміли, ця картопля їх спасіння. Мама вдома гляділа хлопців і переробила картоплю на

крохмаль. А коли на станції загорілось зерносховище, вони з Марією наносили зерна, яке пройшло димом. Мука з нього мала гіркуватий смак. Дуня не може нам передати з яким нетерпінням вони чекали спеченого мамою хліба. Велика проблема була з сіллю. Вона кілька разів ходила в Глухів, продавала або міняла все, що можна було, на сіль.

В селі кожного дня щось відбувалось. В лісах, що навколо села, діяв партизанський загін. Часто партизани заходили в село, вбивали німців, поліцаїв. У відповідь німці вбивали всіх, хто був причетним до партизанів. Все це відбувалось вночі. І тоді, почувши стрілянину, вони пригадували накази батька і сидячі в небезпечному місці, чекали поки все стихне. Так, в намаганні вижити, проходив день за днем. Чи живі їх тато і Настуня вони не знали. Фронт був далеко, листи не приходили. Дуня часто заставляла маму за молитвою. І зараз вона впевнена,це мамина молитва захистила всіх їх від куль, від бомб, від захворювань, дала їм сили вистояти, вижити. Але їх поневіряння не закінчились. В сорок четвертому, в травні, забрали її сестричку, її Маню в Німеччину. Це була для Дуні така трагедія, котру вона не може пригадувати без сліз. Тоді забрали близько двадцяти дівчат і хлопців. Ви не уявляєте скільки було сліз, скільки було горя, благань, криків. Дуня пішки ходила до Глухова, а потім і до Конотопа, з надією, що Маню відпустять. Ні, не відпустили. На маму не можна було дивитись. Вона не плакала, не жалілась, але її очі виказували таку тугу і розпач, які запам'ятались на все життя. Дуня намагалась маму розважити, заспокоїти. День за днем проходили в тяжкій роботі і тяжких думках. Від Мані теж не було вісточки з чужини.

Дуня пригадує, як одного літнього дня пішла з подругою в Глухів. Вони понесли по в'язанки сіна і кусок полотна, щоб продати і купити стакан солі. На базарі до них підійшла знайома і по секрету сказала, щоб вони не затримувались, скоріше купували сіль і повертались до села. Так вони дізнались, що німці готуються відступати, а Радянські війська вже зовсім близько. Не встигли

дівчата дійти до села, як дорогу заповнили німці-втікачі. Хто на підводах, хто на мотоциклах, хто пішки. Якщо їхала машина, то була обліплена солдатами. Німецьких танків не було. Через два дні через село поїхали наші танки, наші солдати, наші війська. Радості не було меж. Але дивно. Люди мало сміялись, вони плакали. Вони, діти, не могли збагнути, що відбувається. І тільки потім Дуня зрозуміла, що то були сльози радості. Але ця радість кожному нагадала про своїх рідних, про їх долю. Чи живий був тато, чи жива Настуня? Ця невідомість краjala серце. І, слава Богу, настав день, коли вони отримали листа від батька, а потім і від сестри. Вони були живі, але далеко від дому. Тільки від Мані ще довго не буде вісточки. Коли на вулиці хтось отримувал листа, його перчитували всім сусідам, всі разом обговорювали новини, раділи добрим новинам і підтримували тих, до кого приходило горе.

Коли тато дійшов до німеччини, він написав в листі: «Як ступив на німецьку землю, поглядом навколо шукаю Маню, в кожній дівчині бачу свою доню». Ця невідомість вбивала рідних. І тільки в сорок п'ятому наших дівчат звільнили американці. Ще багато пройде часу, коли вся сім'я зустрінеться і сяде за стіл у рідному домі.

Про тридцять роки, роки голодомору, Дуня мало що може пригадати. Але все ж вона знає, що в селі від голоду люди не вмирили. Навколо села ростуть великі ліси. Село розташоване між річками. Риба, гриби, ягоди, дичина, листя липи дали можливість людям вижити. З тих часів Дуня запам'ятала один випадок. Вони з сестрою пішли до сусідів. Там були незнайомі люди. Сиділа дуже товста «опухша від голоду жінка» і біля неї стяли троє маленьких діток. Як потім з'ясувалось, ця жінка з дітками йшла пішки з Харківської області, щоб врятувати дітей від голоду. Дітей вона врятувала, їх забрали в притулок, а сама вона померла на наступний день. Цей випадок приголомшив навіть дітей.